

Auksė RAZANOVAITĖ

Vilniaus universitetas

APIE LIETUVIŲ SENŪJŲ RAŠTŲ ATONINĘ ĮVARDŽIO FORMĄ *te* ‘TAVE’

Senuosiuose lietuvių raštuose šalia ortotoninių pirmojo ir antrojo asmens genityvo, datyvo, akuzatyvo formų (gen.: *manę(s)*, *tavę(s)*; dat.: *man(i)*, *tau / tavi*; acc.: *mane*, *tave*, *manę*, *tavę*) vartojamos ir atoninės formos *m(i)* ‘man’, *t(i)* ‘tau’; *m(i)* ‘mane’, *t(i)* ‘tave’; *m(i)* ‘manęs’, *t(i)* ‘tavęs’ (Hermann 1926, 15t.; Stang 1966, 253t.; Palionis 1967, 115–117; Zinkevičius 1981, 49; Rosinas 1995, 10–26), pavyzdžiui¹:

a) datyvo:

1 sg.: *Bet Symeonas kalbeiom* SG I 88,22 ‘kalbėjo man’ (*kalbėjo-m*);
Iog fopiet širdis tureiom SG I 88,23 ‘turėjo man’ (*turėjo-m*);

2 sg.: *Garbe duodut Diewe* SG I 144,21 ‘duodu tau’ (*duodu-t*); *dáwet turtus Diews táwá* SG II 28,21 ‘davė tau’ (*davė-t*);

b) akuzatyvo:

1 sg.: *Apfedom krowá žmonia* [!] *pádukufiu* SG II 9,6 ‘apsėdo mane’ (*apsėdo-m*); *Wießpátie wiekiey ißkláufikiem* SG II 64,21 ‘išklausyki mane’ (*išklausykia-m*);

2 sg.: *Wadina mot Pánná wiena* SG II 86,5 ‘vadiname tave’ (*vadinamo-t*); *Aniōlay, Dwasia kiekwiena / Danguy garbinat siędiena* SG I 106,6 ‘garbina tave’ (*garbina-t*);

c) genityvo:

1 sg.: *neimikorok* BP II 304,7 ‘nei bausk manęs’ (*nei-mi-korok*) (Zinkevičius 1981, 49).

Minėtos klitinės įvardžių formos yra panašios į sangraždos dalelytę, kurios kilmė taip pat įvardinė (plg. *pa-si-daryk*, *padaryki-si* ‘padaryk sau’, *nu-si-*

¹ Dauguma pavyzdžių teikiama iš Saliamono Mozerkos Slavočinskio giesmyno (SG), nes toliau aptariamoms būtent šiame giesmyne užfiksuotos atoninės participinio įvardžio *te* ‘tave’ lytys.

prausė, nuprausė-si ‘nuprausė save’). Tačiau klitinė įvardžio forma *si*, praradusi linksnio reikšmę, gramatinėje sistemoje įsitvirtino kaip veiksmažodžio formantas, o klitikus *mi* ir *ti* lietuvių rašytinės tradicijos laikotarpiu iš vartosenos išstūmė kirčiuotos įvardžių formos (Ambrazas 2006, 86). Tiesa, klitikai *mi*, *ti* dar kai kur vartojami tarmėse, tačiau praradę linksnių reikšmės (Zinkevičius 1966, 301).

Dažniausiai klitinės formos yra *mi*, *ti* arba sutrumpėjusios, lieka tik *-m* arba *-t*, išskyrus kelias Saliamono Mozerkos Slavočinskio giesmyne (SG) antrojo asmens akuzatyvo reikšme pavartotas formas *te* ‘tave’: *IOzapy pamažu / Meldžiute pamažu* SG I 60,4–5 ‘meldžiu tave’, *Sunau te girdžiu raudanti / Afž sawešp tawe bilanti* SG I 95,16–17 ‘tave girdžiu’ ir *Aβ teyfingay ir láymingay / Gárbinčiau te tułomis* SG II 98,26–27 ‘garbinčiau tave’. Įdomu tai, kad prie šių formų yra vartojami ne įprastai senuosiuose raštuose sutinkami enklitikai *-ti*, bet *-te*. Minėtus formų pavyzdžius su *-te* Zigmas Zinkevičius laiko ne visai aiškiais (Zinkevičius 1974, 166), o giesmyno fotografuotinio leidimo rengėjas Jurgis Lebedys šias formas komentuoja taip: *te girdžiu* I 95,16 ‘tave girdžiu’ siūlo suprasti taip: „Sūnau, tegirdžiu (norėčiau girdėti) aš, raudanti tave man (su manim) kalbantį; orig. kitaip sakoma“ (Lebedys 1958, 368); dėl *Gárbinčiau te* II 98,27 abejoja: ar suprasti kaip ‘tegarbinčiau tave’, ar ‘garbinčiau tave’ (Lebedys 1958, 421), tačiau *Meldžiute* I 60,5 siūlo suprasti kaip ‘meldžiu tave’ (Lebedys 1958, 368, 421, 363).

Panašių klitinių formų vartojimo atvejų akuzatyvo reikšme yra pastebėjęs ir Eduardas Hermannas. Formą *me* jis yra radęs Bretkūno psalmių vertime: *me mane* BP 38,3. Visgi patikrinus paaiškėjo, kad iš tikrųjų ta vieta skaitytina *ing mane*: *Nefa tavo strielos ifismeige me mane* BP 38,3 → *Nefa tavo strielos ifismeige ing mane* BP 38,3 (Scholz 2002, 136).

Be šios formos, Hermannas rado kelias formas „Knygos nobažnystės“ kontrafakciniame 1684 m. leidime: *idant te iβ smertelnibes palidetu ing amžibes* 261,1 ir *idant te wissi tarnaudami wiernay, garbintumbim* 68,21 (Hermann 1926, 19, 49).

Šių formų negalima nagrinėti atsietai nuo sangrąžos dalelytės, kurios kilmė taip pat įvardinė. Sangrąžos dalelytės *-se* kilmė įdomi, bet kol kas neaiški. Viena vertus, galima sutikti su teiginiu, jog *-se* gali būti inovacija pagal pirmojo asmens *sukuo-siu* tipo formą, plg. *suka-se* (t. y. *suka-sia*), o vėliau paplito į kitas formas, taigi *-se* (< *-sia*) (Zinkevičius 1966, 332; 1981, 139t.), bet SG tokio tipo formų (*sukuosiu*) neužfiksuota. Kita vertus, žinant sangrąžos dalelytės įvardinę kilmę, neatmestina ir nuomonė, kad *-se* atspindi

baltų *sė, kuris „įsigalėjus *save tipo galininkams buvo išstumtas į atoninių formų klasę“ (Rosinas 1995, 36). Pastaroji nuomonė ypač įdomi dėl prieš tai minėtų atoninių įvardžių formų *-te* ‘tave’.

Į tai dėmesį buvo atkreipęs jau Hermannas, jis taip pat spėjo, kad klitinės akuzatyvo formos *-m*, *-t*, *-s* galėtų būti kilusios ir iš senų akuzatyvo formų **-me*, **-te*, **-se* (Hermann 1926, 83). Manoma, kad sangražos dalelytė *se* atspindi baltų *sė (Mažiulis 1959, 13; Zinkevičius 1966, 331t.; Rosinas 1995, 36). Taigi remiantis šia lytimi, galima manyti baltus turėjus ir kitų įvardinių enklitikų akuzatyvo lytis – **mė*, **tė* (Rosinas 1995, 36). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad iš šių dviejų lyčių antroji (*te*) yra ne tik rekonstruojama, bet ir užfiksuota Slavočinskio giesmyne ir „Knygoje nobažnystės“:

ABOUT THE ATONIC FORM OF 2 SG. ACC. *te* IN THE OLD LITHUANIAN TEXTS

Summary

In the old Lithuanian texts the atonic form gen., dat., acc. *m(i)*, *t(i)* (Zinkevičius 1981, 49) is also used alongside the orthotonic genitive, dative and accusative forms of the first and the second person. The usual forms are *mi*, *ti* or the shortened ones *-m* or *-t*, except some forms *te*: used in the meaning of the second person accusative in the hymnal written by Saliamonas Mozerka Slavočinskis (SG) *IOzapay pamažu / Meldžiute pamažu* SG I 60,4–5, *Sunau te girdžiu raudanti / Afz sawep tawe bilanti* SG I 95,16–17 and *Aβ teytingay ir lāymingay / Gārbinciau te tułomis* SG II 98,26–27. It is interesting that the clitic *-te* is used instead of the usual *-ti* in the old writings. The above-mentioned forms cannot be analysed apart from the reflexive particle, the origin of which is pronominal as well. Hermann is known to have paid attention to this phenomenon (1926, 83). It is thought that the reflexive particle *se* reflects the Baltic *sė (Zinkevičius 1966, 331f.; Mažiulis 1959, 13; Rosinas 1995, 36). With reference to the form the Balts can be thought to have had other forms of accusative of pronominal clitics, such as **mė*, **tė* (Rosinas 1995, 36). Consequently, the forms with *-te* attested in the hymnal of Slavočinskis and in „Knyga nobažnystės“ show that the Baltic *tė enclitic form *te* ‘tave’ is directly attested.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

BP – Ona Aleknavičienė (red.), *Jono Bretkūno Postilė*. Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

Hermann Eduard 1926, *Litauische Studien*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
KN – Dainora Pociūtė (red.), *Knyga nobažnystės krikščioniškos 1653*. Faksimilinis leidimas, Vilnius, 2004.

Mažiulis Vytautas 1959, Pastabos baltų ir slavų kalbų seniausių santykių klausimu, *LKK* 2, 5–16.

Palionis Jonas 1967, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.

Rosinas Albertas 1995, *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Scholz Friedrich 2002, *Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die Litauische Sprache Johannes Bretke [...] Mit einer Einleitung versehen und herausgegeben von Friedrich Scholz*, Biblia Slavica. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica. Reihe 2: Editionsbande, Band 6, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh.

SG – Jurgis Lebedys (red.), *1646 metų giesmynas. S. M. Slavočinskis, Giesmės tikėjimui katalickas priderančios 1646*. Fotografuotinis leidimas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.

Stang Christian Schweigaard 1966, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.

Zinkevičius Zigmąs 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmąs 1974, S. M. Slavočinskio geismyno (1646 m.) kalba, *LKK* 15, 137–170.

Zinkevičius Zigmąs 1981, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*, Vilnius: Mokslas.

Auksė RAZANOVAITĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[aukse.razanovaite@flf.vu.lt]